

**ISLOM DINI VA KONFUTSIYLIK TA'LIMOTIDA MUSHTARAK
AXLOQIY QARASHLARINING TAHLILI**

Arif Axmedov Umarovich,

O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi magistri

Annotatsiya. *Xitoy o'zining boy tarixi va ma'naviy boyliklari bilan jahon tamaddunining beshiklaridan biri sifatida e'tirof etib kelinadi. Bu zamin xalqlari tomonidan asrlar davomida yaratilgan buyuk ma'naviy qadriyatlar ushbu zaminda yuzaga kelgan yuksak madaniyatning shakllanishi va taraqqiy topishida muhim rol o'ynagan. G'arb olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda ham ushbu mavzu bo'yicha qisman to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston-Xitoy aloqalari, Konfutsiylik, Xitoy musulmonlari, madaniy meros, diniy e'tiqod, jamoatchilik, nasl-nasab, savdogarlar uyushmasi, ijtimoiy tizim, tarixiy hamkorlik.*

Kirish

Xitoy Xalq Respublikasi O'zbekistonning asosiy hamkorlaridan biri bo'lib, ikki mamlakat o'rtasidagi o'zaro madaniy aloqalar ildizlari qadim o'tmishga borib taqaladi. Bugungi kunda ham ikki mamlakat o'rtasida yuksak ishonch va mustahkam do'stlik munosabatlari asosida har tomonlama manfaatli hamkorlik aloqalari rivojlanib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi diplomatik aloqalar yo'lga qo'yilganiga 25 yil to'lishi munosabati bilan Xitoy Xalq Respublikasi Prezidenti Si Szinpinga yozgan javob xatida shunday deb yozadi: "O'zbekiston va Xitoy aloqalari ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, Buyuk ipak yo'li davriga borib taqaladi. Xalqlarimiz o'rtasida azal-azaldan barqaror savdo-sotiq, ilm-fan va gumanitar aloqalar yo'lga qo'yilgani, madaniyatlarimiz, an'ana va urf-odatlarimiz bir-birini boyitgani haqidagi ko'plab

yorqin misollar tarix sahifalariga muhrlangan”¹.

Konfutsiylik talab qiladigan asosiy savol bu axloq bo‘lib, u falsafaning diqqat markazida va dinning asosidir. Bunga insonning psixologik hayotini boshqaradigan, shu orqali avtomatik ravishda ijtimoiy qonunlarga bo‘ysundiruvchi uyg‘unlikni his qilishga bo‘lgan ichki istakni rivojlantirish orqali erishishga intiladi².

Axloq quyidagilarda namoyon bo‘ladi: 1- ota-onaga itoat va bo‘ysunish. 2. kichikning kattaga itoatkorligi. 3- hukmdorga bo‘ysunish. 4- do‘stning do‘stlariga bo‘lgan sadoqati. 5- suhbat davomida boshqalarga zarar yetkazmaslik. 6- so‘z amal bilan teng bo‘lishi, odamning o‘z mavqei va holatiga mos kelmaydigan shaklda ko‘rinmasligi. 7- vositachilikda tarafkashlikdan saqlanish³.

Konfutsiylik meros bo‘lib qolgan urf-odat va an‘analarni hurmat qiladi. Ular juda konservativ. Ular ilm va halollikni muqaddas deb biladilar, muloyim muomalani hurmat qiladilar, zulmga bo‘ysunmaydilar yoki uni qo‘llab quvvatlamaydilar. Konfutsiy jamiyati boy va kambag‘al o‘rtasida muhabbat ruhini rivojlantirishga olib keladigan islohotlar dasturini ishlab chiqish zarurati bilan shaxsiy mulkni hurmat qilishga asoslangan. Ular tabaqalar o‘rtasidagi tafovutni tan oladilar va bu diniy marosimlarni bajarishda, rasmiy bayramlarda va qurbonlik qilishda aniq namoyon bo‘ladi. Ularning sinfiy tizimi ochiqdir, chunki har kim o‘z sinfidan istalgan boshqa ijtimoiy sinfga o‘tish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Xitoy musulmonlarining bir nechta o‘ziga xos jihatlari ularning kimligi diniy mansubligi, mintaqasi, yashash tarzi va boshqalardan kelib chiqqan. Hatto maqsadga muvofiq bo‘lsa, zodagonlar va qonunga bo‘ysunuvchi Sin hukumatining a‘zolari sifatida xitoylik musulmonlar jiaofang (maxsus tashkil qilingan guruh)ning ichki ishlarida qatnashish va ular bilan shug‘ullanishda ham diniy bo‘lmagan shaxslarni qabul qilishlari mumkin bo‘lgan. Ko‘pincha musulmon yoki xitoylik

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev O‘zbekiston va Xitoy o‘rtasidagi diplomatik aloqalar yo‘lga qo‘yilganiga 25 yil to‘lishi munosabati bilan Xitoy Xalq Respublikasi Prezidenti Si Szinga yozgan javob xati <https://kun.uz/uz/32085905>

² Konfutsiylik <https://ar.islamway.net/article/17393>

³ Konfutsiylik <https://ar.islamway.net/article/17393>
www.tadqiqotlar.uz

o'rtasida tanlov yo'q edi, chunki zodagonlar a'zosi kabi o'ziga xoslik faqat Xan xitoyliklarining o'ziga xosligi emas edi. "Xitoylik" va "Musulmonlik" o'rtasida ham hech qachon haqiqiy bo'linish bo'lmagan, Benite ta'kidlaganidek, bu ikkisining "bir vaqtdaligi" ham mavjud emas edi, bu hali ham ular o'rtasida ikkilanishni nazarda tutadi⁴.

Xitoy musulmonlari bir nechta o'ziga xosliklarga ega bo'lib, bir-biriga zid bo'lgan jamoatchilikka ham jalb qilingan. Ular turli jamoatlarda qatnashish va ularni shakllantirishda ongli ravishda ma'lum qonun-qoidalarini qabul qildilar. Misol uchun, Xitoy musulmonlari ham odatda o'zlarini nasl-nasablarga ajratdilar. Ular ajdodlar zallarini qurdilar, nasabnomalar tuzdilar, jamoat yerlari va nasl-nasablarining mulklarini boshqardilar, ajdodlarni xotirlash va nasllarni boshqarish qoidalarini ishlab chiqdilar. O'z nasl-nasablarining faoliyatida qatnashganda, ular ba'zan o'zlarining diniy qarashlariga da'vat qilmaganlar. 1880-yillarda xitoyliklar tomonidan Hunanda Taojuang okrugida mahalliy yangi tug'ilgan chaqaloqlarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ayniqsa, qiz chaqaloqlarni o'ldirish amaliyotini oldini olish uchun ikkita jamoat - beili yuying hui chàngínínìn (Shimoliy Lining chaqaloqlar markazi) va nanli yuying hui dàngínìngínìnì (Janubiy Lining chaqaloqlar markazi) tashkil etildi. Ikki jamoat ham okrugning Li avlodi ostidagi kichik tashkilotlar edi. Tashkilot a'zolari ommaga asosan musulmonlar emas, balki Li oilasining avlodlari sifatida qaralgan. Li naslining ajdodlar zalida ham ommaviy yig'ilishlar o'tkazildi⁵.

Xitoy musulmonlari bir vaqtning o'zida diniy va oilaviy kimligidan qat'iy nazar duo qilgan holatlar ham bo'lgan. Bu odatda bir qishloq aholisi bir xil naslga mansub bo'lgan va bir xil jiaofangga tegishli bo'lgan ba'zi qishloq joylarida kuzatilgan. Masalan, 1708 yilda Cui qishlog'idagi xitoylik musulmonlar Shandong masjidini qayta qurdi. Voqea aks ettirilgan bitikda zuren yi (nasab a'zolari) va jiaomin mín (din tarafdorlari) atamalari yozilgan edi. Misol uchun, bitta bayonotda

⁴ Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China* (Cambridge, Mass.: Harvard University Asia Center, 2005). P.158.

⁵ Ma Jianli, *Selected Records on Social Organizations in Southern China* (Zhongguo nanfang huizu shehui tuanti ziliao xuanbian) (Sichuan: Sichuan Nationalities Press, 2003), P.103.

- “Butun avlodning sa’y-harakatlari bilan loyiha kuzda tugatildi. Biz islom ahlining orzusi amalga oshdi. Qishlog‘imiz, nasl-nasabimiz qudrati va ta’siri ham ko‘tarildi”. - Cui qishlog‘idagi xitoylik musulmonlar bir vaqtning o‘zida o‘zlarini islom, Cui qishlog‘ining a‘zolari va qo‘shnilari deb bilishgan⁶.

Ularning jamoatchiligi bir vaqtning o‘zida nasl, jiaofang va qishloq edi. Cui qishlog‘i masjidini qayta qurish faoliyatida uchta o‘ziga xoslikdan foydalanilgan va hech kim boshqalardan ko‘ra ko‘proq e’tiborga olinmagan. Xitoy musulmonlari orasida ommaviylikning yana bir mashhur shakli savdogarlar uyushmasi edi. Xitoy musulmonlari muvaffaqiyatli savdogarlar sifatida shon-sharafga erishdilar, bunga Xitoyning shimoli-g‘arbiy qismidagi Xuey karvonlarida va Yunnanda misol bo‘ldi. Savdo-sotiq uchun sayohat qilgan xitoylik musulmonlar, odatda, diniy va mintaqaning birlashgan o‘ziga xosligi bilan turli savdo uyushmalari bilan shug‘ullangan. Masalan, Xunan shtatining Syantan shahridagi Lianxuajie masjidida muntazam namoz o‘qigan musulmonlar nafaqat mahalliy xitoylik musulmonlar, balki Jiangnan xitoylik musulmon savdogarlar uyushmasi va Xenan xitoylik musulmon savdogarlari uyushmasi ham bo‘lgan. 1892 yilda masjid boshqaruvi bo‘yicha nizo kelib chiqqanda, ikkala savdogarlar uyushmalari bu masalani mahalliy xitoylik musulmonlar bilan birgalikda muhokama qilish uchun taklif qilindi. Ular birgalikda ishlab, jamoat mulkini himoya qilish uchun bir qator qoidalarni ishlab chiqdilar⁷.

Bu holat xitoylik musulmon savdogarlarning o‘zlarini din va mintaqaga qarab tashkil qilishlari mumkinligini ko‘rsatadi. Jiangnan va Xenanlik xitoylik musulmon savdogarlar turli xalqlarga mansub edi. Xitoy musulmon savdogarlari ko‘pincha boshqa xitoylik musulmonlarni chetlab o‘tishardi. Bir mintaqadagi xitoylik musulmonlar o‘zlarining imtiyozlari yoki mulklarini boshqa mintaqadagi xitoylik musulmonlar bilan baham ko‘rishga rozi bo‘lishmas edi. 19-asrning boshlarida Jiangning shahridan bo‘lgan va Xankou shahrida savdo qiluvchi bir

⁶ Yi Muzhi. Commentary on Islamic Steles in Jinan (Jinan yisilanjiao beike jianzhu). Jinan: Islamic Association of Jinan, 2004. P. 244

⁷ Chen Leji, Luo Shirong and Long Xiaojin. Selected Records on Mosques in Southern China (Zhongguo nanfang huizu qingzhen si ziliao xuanbian). Guizhou: Guizhou Nationalities Press, 2004. p. 247-248.

guruh musulmon savdogarlar Tszyanninglik musulmon savdogarlar uchun bepul qabriston bo'lish uchun Xankoudan yer sotib oldilar. Keyinchalik ma'lum bo'lishicha, ba'zi mahalliy aholi bu yerga yashirinchalik oila a'zolarini dafn qilgan. Shundan so'ng ular mahalliy hukumatga murojaat qilib, bunday amaliyotlarni taqiqlash to'g'risida rasmiy xabar berishni so'rab, yer Xankou shahridagi tszyanning musulmon savdogarlari uchun maxsus sotib olinganini va hatto mahalliy Xankou musulmonlari ham uni o'zlashtira olmasligini ta'kidladilar⁸.

Bu misol shuni ko'rsatadiki, turli omillar, masalan, iqtisodiy manfaatlar xitoylik musulmonlarni o'zlarining umumiy diniy rishtalarini bir chetda qoldirgan. Iqtisodiy manfaatlar xitoylik musulmonlarni turli mintaqalardan ajratishi mumkin, shuningdek, ular xitoylik musulmonlarni hamkorlik qilish uchun o'zlarining umumiy diniy o'ziga xosligini chaqirishga undashi mumkin edi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, xitoy musulmonlari tarixini har tomonlama o'rganish – juda keng qamrovli yondashuvni va turli mintaqa olimlarining bu yo'nalishdagi tadqiqotlari yutuqlaridan foydalanishni talab etadi. Chunki, Xitoy o'zining boy tarixi va ma'naviy boyliklari bilan jahon tamaddunining beshiklaridan biri sifatida e'tirof etib kelinadi. Bu zamin xalqlari tomonidan asrlar davomida yaratilgan buyuk ma'naviy qadriyatlar ushbu zaminda yuzaga kelgan yuksak madaniyatning shakllanishi va taraqqiy topishida muhim rol o'ynagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zvi Ben-Dor Benite, The Dao of Muhammad: A Cultural History of Muslims in Late Imperial China (Cambridge, Mass.: Harvard University Asia Center, 2005).
2. Ma Jianli, Selected Records on Social Organizations in Southern China (Zhongguo nanfang huizu shehui tuanti ziliao xuanbian) (Sichuan: Sichuan Nationalities Press, 2003).

⁸ Yu Zhengui and Lei Xiaojing. Selected Steles Related to Chinese Hui Nationality (Zhongguo huizu jinshi lu). Ningxia: Ningxia People Press, 2001, p. 382-383.

3. Yi Muzhi. Commentary on Islamic Steles in Jinan (Jinan yisilanjiao beike jianzhu). Jinan: Islamic Association of Jinan, 2004.
4. Chen Leji, Luo Shirong and Long Xiaojin. Selected Records on Mosques in Southern China (Zhongguo nanfang huizu qingzhen si ziliao xuanbian). Guizhou: Guizhou Nationalities Press, 2004.
5. Yu Zhengui and Lei Xiaojing. Selected Steles Related to Chinese Hui Nationality (Zhongguo huizu jinshi lu). Ningxia: Ningxia People Press, 2001.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi diplomatik aloqalar yo'lga qo'yilganiga 25 yil to'lishi munosabati bilan Xitoy Xalq Respublikasi Prezidenti Si Szinpinga yozgan javob xati <https://kun.uz/uz/32085905>
7. Konfutsiylik <https://ar.islamway.net/article/17393>